

KORNIS GYULA : A MAGYAR KÖZ- OKTATÁSÜGY

4. A KÖZÉPKOR ÉS A RENAISSANCE

Magyarországon akkor kezdenek iskolák alakulni, amikor a magyar nemzet 1000 táján a keresztény hitre tér s Szent István a királyságot megalapítja. A XI. századtól kezdve, úgy mint Nyugaton, Magyarországon is vannak kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák. Először a bencések, majd később a ciszterciták, premontreiek, ágostonrendiek, franciskánusok és dominikánusok magyarországi kolostoraikba is átplántálják az európai iskolarendszert; a székes és társas káptalanok is fenntartanak nyugati mintára iskolákat, melyekben a hét szabad mesterséget (artes liberales): a grammatikát, dialektikát, retorikát, muzikát, aritmetikát, geometriát és asztronómiát többé-kevésbé tanítják. A XIII. század folyamán városi iskolák is keletkeznek. A történetkutatás 1541-ig 275 falusi és városi iskolát tud kimutatni. A magyar társadalmi élet fejlődésével fölmerül a főiskolák szüksége is; 1367-ben alakul a bolognai egyetem mintájára a pécsi egyetem, amely tehát Középeurópának az 1348-ban alapított prágai után időrendben a második egyeteme; történeti nyoma van Óbudán is egy egyetemnek (1389).

Az Árpádok alatt a XII. és XIII. században a magyar ifjak főképp a párisi egyetemet látogatják. III. Béla magyar király feleségül veszi II.

Fülöp francia király nővérét s e házasság nyomán a francia kultúra erős lendülettel szivárog Magyarországra, melynek a francia lovagi eszményt és műveltséget már a keresztes hadjáratok alkalmával is alkalmá volt megismerni. A párisi egyetemen az Árpádok korában valószínűleg néhány száz magyar tanult, de viszonylag nem soknak neve maradt reánk. (Lukács esztergomi érsek, Adorján, Jakab és Mihály nevű papok, egy Bethlen nevű ifjú stb.) A francia műveltségnek kitűnő apostolai voltak a ciszterciták, akik 1142-ben telepedtek le Magyarországon. Előbb jelentkezett nyomukban a csúcsíves stílus Magyarországon, semmint Németországban. A XII. század végén és a XIII. században a magyarországi oklevelek a francia betűformákat és helyesírást követik. Számos francia pap ül ekkor magyar püspöki széken.

A magyar kultúra fejlődésére nagy befolyással van a XIV. században, az Anjou-királyok korában, a sűrű olasz érintkezés. Az olasz humanizmus hatása Európa országai közül először Magyarországon jelentkezik. Számos magyar ifjú tanul a páduai és a bolognai egyetemen. Az olasz renaissance vezetőemberei állandó és közvetlen kapcsolatban állanak a magyar főpapokkal és főurakkal. *Poggio* a nagy törökverő *Hunyadi Jánosnak*, az ország kormányzójának, két munkáját ajánlja. *Mátyás* király az olasz renaissance nagystíliú képviselője: humanista tudósokkal veszi magát körül, fényes palotákat emel, nagyszerű könyvtárt gyűjt össze. Példáját követik a főképp Olaszországban tanult magyar főpapok; udvaruk egy-egy gócpontja a humanista műveltségnek. Állandó összeköttetésben vannak az olasz humanistákkal, akik nagyszámmal sereglenek Magyarországra. A híres *Trapezunti Gergely* (Georgios Trapezuntios) és *Joannes Argyropulos* a magyar *Vitéz János* érseknek ajánlják egyes munkáikat. A renaissance egyik legnagyobb latin költője a magyar *Janus Pannonius* pécsi püspök. Az olasz platonizmus *Mátyás* királyban és környezetében buzgó hívekre talál.

Az olasz egyetemeken kívül főképp Krakóban és Bécsben tanultak a magyar ifjak. Számuk a bécsi egyetemen a XIV. században akkora, hogy külön *Natio Hungarica*-ban tömörülnek. *Mátyás* király 1467-ben Pozsonyban négykarú egyetemet (stúdium generale) szervez, melyen a legkiválóbb tudósok tanítanak, köztük az Európaszerte ismert német csillagász, *Joannes Regiomontanus*, számos csillagászati műszer feltalálója, a tangensnek a trigonometriába való bevezetője, akit *Korvin Mátyás* királyunk már előbb Budára hívott, hogy a Konstantinápoly elfoglalása alkalmából idejutott görög kéziratokat rendezze. A pozsonyi *Academia Istropolitana* azonban, melynek útján Magyarország is bekapcsolódott az európai tudományosság közösségébe, még *Mátyás* uralkodásának vége felé megszűnt. De az olasz humanizmus Magyarországon már mélyebb gyökeret vert, semhogy a nagy király halála után azonnal szertefoszlott volna.

1497-ben alakul meg a Dunai Tudós Társaság (Sodalitas Litteraria Danubiana), mely a bécsi és budai humanistákat *iff. Vitéz János* vezetése alatt testületbe kapcsolta egybe. A gyenge királyok uralma, a törökök előnyomulása, a mohácsi tragédia (1526) csakhamar végét veti a magyar kultúra renaissanceának. A következő másfél században a nemzet ifjúságának színe-java a törökkel való küzdelemben hull el a csatamezőn.

A A REFORMÁCIÓ ÉS ELLENREFORMÁCIÓ KORA

Amint Európaszerte, Magyarországon is az iskolaügy fejlődésének nagy lökést ad a reformáció. A protestantizmus itt is gyorsan terjed. Először a magyarországi németajkú városok fogadják el a hitújítást, még pedig ennek luteránus alakját, de csakhamar, főképp a tiszántúli tősgyökeres magyarság jobbára *Kálvin János* hitére tér. Protestáns városok és protestáns főurak szinte vetélkednek iskolák alapításában. Ezek tanulmányi rendjükben és szellemükben elsősorban a németországi protestáns iskolaszervezeteket veszik mintául.

A hitújítás terjedését és megszilárdulását kétségkívül nagy mértékben előmozdították a protestáns iskolák. Viszont a katolikus iskolaügy egy időre egészen aláhanyatlik. A nagy egyházi javadalmak török járom alá kerülnek, az iskolafenntartó kolostorok és káptalanok elpusztulnak, a papság száma erősen megcsappan, az alsó papság műveletlen. Így a katolikus iskolák nagy része tönkremegy. A katolikusok a mohácsi vész után csak néhány évtized múlva ocsúdnak fel s jutnak a protestáns iskolák sikere láttára az iskolaügy döntő jelentőségének tudatára. Az 1548. évi XI., 1550. évi XII., 1560. évi XIX. t.-cikkek már újra és újra elrendelik, hogy az elhagyott monostorok és káptalanok jövedelmei iskolák felállítására, tanítók ellátására s papok képzésére fordíttassanak.

Az ellenreformáció megindítója *Oláh Miklós* esztergomi érsek (1493-1568). A XVI. század elején a humanisták klasszikus légkörében nevelkedett, a humanistákkal később is szoros kapcsolatban állott, Erasmussal levelezett. Érthető tehát, hogy a tőle 1554-ben alapított nagyszombati gimnáziumban a klasszikus írók olvasására nagy súlyt vetnek. A tudós papságnak és hithű katolikus intelligenciának nevelése csakis jól szervezett nyilvános iskolák, gimnáziumok útján érhető el. Mivel pedig abban az időben a legjobb katolikus nevelők Európaszerte a jezsuiták voltak, 1561-ben ezekre bízta a nagyszombati gimnáziumot. A jezsuiták csakhamar országszerte kollégiumokat s konviktusokat alapítanak, főképp olyan városokban, ahol már protestáns iskolák is vannak, hogy ezek versenytársai legyenek. A jezsuiták tanulmányi rendszerét Magyarországon is ugyanaz a *Ratio Studiorum* (1599) szabályozza, mely Európa többi országaiban.

A XVII. század második felétől kezdve gyorsan terjed el Magyarországon egy másik, külön a tanításra alapított szerzet: a kegyestanítórend. (*Scholae Piae*). Volt idő, amikor majdnem harminc gimnáziumban tanítottak, emellett elemi oktatással is foglalkoztak. Nagyobb súlyt vetnek a reális tárgyak tanítására, mint a jezsuiták. Nem idegenkednek a szakoktatástól sem. A XVIII. század közepén az első hazai gazdasági szakiskolában, a szempci collegium oeconomicum-ban már kettős könyvvitelt, gazdaságtant, kamarai tudományokat is tanítanak.

A magyar iskolaügy fejlődésének egyik döntő mozzanata, hogy *Pázmány Péter* esztergomi érsek, az ellenreformáció vezére, 1635-ben nagy alapítványt tesz egy Nagyszombatban, a jezsuiták vezetése alatt felállítandó egyetemre. Az egyetemet *II. Ferdinánd* ugyanazokkal a kiváltságokkal ruházza fel, mint amilyeneket a német birodalmi egyetemek élveztek. A Pázmánytól alapított hittudományi és bölcsészettudományi karhoz *Lósy* és *Lippay* primások gondoskodása folytán 1667-ben a jogtudományi kar járult. Mária Terézia 1769-ben az egyetemet orvosi karral egészítette ki s 1777-ben Nagyszombatból Budára, az ország középpontjába helyezte, ahonnan *II. József* 1784-ben Pestre költöztette át. A nagyszombati egyetem mintájára 1657-ben ugyancsak a jezsuiták vezetése alatt Kassán is szerveztetett egyetem, mely azonban 1773-ban megszűnt.

A protestánsoknak is voltak főiskolai rangú intézeteik, amelyekben főképp teológiát tanítottak. 1531-ben Sárospatakon létesül protestáns főiskola, 1581-ben Kolozsvárott akadémiai rangú intézet, 1588-ban pedig Debrecenben református főiskolát alapítanak. *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem 1629-ben Gyulafehérvárott alapít főiskolát. Az evangélikusok 1667-ben létesítenek Eperjesen főiskolát.

Bár a protestáns iskolákat működésükben sokszor megbénította a katolikus uralkodóház számos protestánsellenes rendelete és zaklatása, az üldözések és vallásharcok közepett is megőrizték életerejüket a magyar közműveltség számára. A protestánsok egy-egy nagyobb iskolájának tanulmányi rendje irányadó volt többi kisebb latin iskoláik (partikulák) számára. Az evangélikusoknak ilyen mintául szolgáló anyaintézetük évszázadokon keresztül Eperjesen, Pozsonyban és Sopronban, a reformátusoknak pedig Sárospatakon, Debrecenben és Nagyenyeden van. Mind-egyiknek megvan a maga sajátos egyénisége. Műveltségi anyaguk középpontjában egykor a latin grammatika és retorika állott; tanították a görög, sőt a héber nyelvet is. A reális tárgyak közül eleinte csak a számtan elemeit adták elő; később egyes iskoláik már nagyobb súlyt vetnek a földrajzra és a természetismeretre is.

Jelentékeny hatással volt a magyar protestáns iskolaügyre a morva *Comenius*, aki négy esztendeig (1650-1654) Sárospatakon tanított. Itt írta többek között *Comenius Orbis sensualium pictus* című tankönyvét,

mely képekben iparkodott szemléltetni mindent, amit a tanuló a valóságban nem szemlélhet.

Comenius-szal egyidőben, a XVII. század derekán, egy lánglelkű magyar tudós is terveket dolgoz ki az iskolarendszer reformálására: *Apáczai Csere János*, *SL* filozófus, aki Descartes gondolatait már a XVII. század közepén magyar nyelvre ülteti át. Az ifjú nemzedék jobb nevelése útján akarja a magyar kultúrát emelni, mert hite szerint a műveltség a szabadság és politikai erő legfőbb forrása is. A hollandiai egyetemeken tanult Apáczainak különösen fáj a technikai tudományoknak a magyar földön való teljes hiánya. Apáczai rajzolja meg először a népiskolától az egyetemig egységesen összefüggő magyar közoktatási rendszer korvonalait.

3. A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY ELSŐ ÁLLAMI KÓDEXE: AZ 1777. ÉVI RATIO EDUCATIONIS

A magyar közoktatásügy elvszerű rendezésére azonban, a folytonos török háborúk s a nemzeti fölkelések miatt, csak a XVIII. század második felében kerülhet a sor.

Így jelenik meg 1777-ben a magyar közoktatásügynek első átfogó, királyi rendelettel kibocsátott kódexe: A nevelésnek és az egész közoktatásügynek rendje, Magyarországon és kapcsolt tartományaiban (*Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae MDCCLXXVII. 496 lap.*)

A Ratio az iskolák rendszerét úgy állapítja meg, hogy minden következő iskolai fokozat szervesen az előzőre épül fel. A legelső fok az elemi (nemzeti) iskola, mely falusi, kisvárosi vagy nagyobb városi lehet (e szerint egy-, két- vagy háromtanítós). Erre emelkedik fel a háromosztályos grammatikai iskola, majd a kétosztályú gimnázium (humanitáosztályok). Az ötosztályú középiskolát végzetek a királyi akadémiák filozófiai, majd jogi tanfolyamára jutnak. Az egész rendszer betetőzője a királyi tudományegyetem.

A Ratio első alapelve az ország valamennyi iskolájának, akár királyi (katholikus), akár nemkatholikus, intézményszerű *állami felügyelete*: a tanítás anyagának és módjának, a tanügyi közigazgatásnak és fegyelemnek egyformasága minden iskolában. Ennek ellenőrzésére vannak hivatva a kir. főigazgatók. A tanügynek ilyen, minden alattvalóra vonatkozó szabályozását felekezeti s nemzetiségi különbség nélkül a felvilágosodott abszolútizmus feltétlen fejedelmi jognak minősíti. De ugyan csak a XVIII. századi felvilágosodás szelleme nyilvánul meg abban a rendelkezésben is, mely kimondja, hogy bármilyen vallású tanuló ezentúl szabadon látogathatja a kir. gimnáziumokat, akadémiákat s egyetemet,

ahol velük egyformán kell bánni felekezeti különbség nélkül, mert hisz valamennyien *egy király alattvalói*, egy ország polgárai.

A felvilágosodás másik alapvető gondolata, a *hasznosság* elve is végigvonul a Ratio rendelkezésein. Az egyes iskolafajoknak olyan tanítási anyagot szab meg, mely a tanulók jövőbeli életviszonyainak megfelel, olyan ismereteket, melyeknek hasznát látják. Ezért a Ratio a művelődési anyag körét erősen kiterjeszti, a tanítás anyagát enciklopédikus jellegűvé szélesíti.

A tantárgyak szertelen sokasága, melyet a Ratio a művelt magyar emberre rá akar aggatni, egészen összhangban van a kor *enciklopédikus* irányával. Nem hiába fekszik e korszak hideg, észszerű stílusban emelkedő épületének küszöbén *D'Alembert* és *Diderot* Encyclopédie-je, mely a kor *összes* tudásának: a tudományoknak, művészeteknek s a technikának föltárásával iparkodik az elméket megvilágosítani: mindent akar ismerni és ismertetni, de nem szerves, koncentrált összefüggésben, hanem szótárszerűen.

Meglepő, hogy a *testi nevelést* milyen erős hangsúllyal teszi meg a Ratio az iskolák feladatává, abban a korban, amikor még egy európai állam sem gondoskodik intézményesen a testnevelésről, bár a filantropisták már nem győzik ennek jelentőségét eléggé hangsúlyozni. A Ratio az első európai állami kódex, mely intézményszerűen szervezi meg a testi nevelést, főképp a játékokat. A városok kötelességévé teszi, hogy ifjúsági játékterekről gondoskodjanak, még pedig kettőről: az egyik az iskola közelében legyen, hogy a tanítás szünete közben is játszhassanak a tanulók; a másik a város határában, lombos fáktól körülvéve, frissvízi forrás közelében. A játéktéren minden osztálynak külön saját területe legyen.

4. A MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY GERMANIZÁLÁSA

A magyar művelődés első nagy hivatalos állami kódexének nem volt alkalma megszilárdulni. Alig három évvel kibocsátása után *II. József* lép a trónra, aki bár formailag a Ratiót érvényben hagyja, megvalósulását számos intézkedésével gátolja. A felvilágosodott abszolutizmus kultúrpolitikájának ez az erőszakos képviselője mindenk fölé helyezi az államnak (értvén rajta soknyelvű egész birodalmát) racionális egységét, mely valamennyi népének azonos elvek szerint való művelését követeli meg. Ellensége lévén a nemesség előjogainak, a nemesség nevelését szolgáló gimnáziumok és főiskolák számát kívánja csökkenteni s a szellemi proletariátus kifejlődésének úgy akarja útját vágni, hogy jelentékeny tandíjat ró ki a tanulókra. Fiziokrata társadalomgazdaságtani felfogásának megfelelően elsősorban a földművelő parasztság iskolázását viseli szívéen. Az állam

valamennyi polgárának meg akarja adni a műveltségminimumot. Ezért az általános iskolakötelezettséget büntető szankcióval elrendeli s nagyszámban állít fel népiskolákat (még a háborús 1788/89. évben is Magyarországon majdnem 500-at). Eltörli a konviktusokat s helyükbe ösztöndíjat rendel. Feloszlatja a szerzetesrendeket s így sok iskola tanítói kara kicserélődik s a legnagyobb tanárhiány áll be. Átszervezi a bécsi udvari tanulmányi bizottságot (Studien-Hofkommission), hogy a tanügyi reformokat egységes elvek szerint az egész birodalomra nézve végrehajtsa (1782). De legjobban felforgatja a magyar közoktatásnak éppen megszilárdulni akaró rendjét Józsefnek az az intézkedése, mely egyetemes iskolai és hatósági nyelvvé az egész monarchiában a németet teszi meg (1784). Pedig egész neveltetése franciás. Atyja, Lotharingiai Ferenc, keveset tud németül; anyja, Mária Terézia, leveleit franciául írja; József maga, anyjához intézett hivatalos aidememoire-jait, jelentéseit, császári utasításait, miniszterei számára készült jegyzeteit is túlnyomóan franciául fogalmazza s franciául levelez: nyelv dolgában mégis a haszon belátása a német nyelv fanatikus apostolává avatja. Parancsa szerint népiskolai tanító nem lehet az, aki nem tud németül; a gimnáziumba csak olyan tanuló vehető fel, aki németül írni és olvasni tud. Egy esztendő múltán minden tárgyat minden fokú iskolában csakis németül szabad tanítani.

József nyelvi rendelete ellen a nemzet heves ellenállást fejt ki: a magyar nyelv iskolai és közéleti jelentőségének tudatára ébred. S megindul nemcsak a német, de a latin nyelv ellen is a több mint félszázados küzdelem, mígnem az 1844:11. t.-c. a középfokú iskolák nyelvévé a latin helyett a magyart avatja. A nemzeti nyelv ezentúl a magyar művelődési eszmény sarkpontja.

József tanügyi reformjait a legsúlyosabb kritika éppen a francia felvilágosodás tábora felől éri, mert ennek szellemében minden egalizáló törekvés mellett is sajátos módon titokban ott lappang az egyéni erők kultusza, a személyes szabadság individualizmusa. A demokratizmus merev egyenlőséget követel ugyan, de biztosítani iparkodik az egyenlő-jogú emberek egyéni erőinek szabadságát. A felvilágosodás utóbbi vonása, mely éles ellentétben áll minden abszolutizmussal, tör elő a nagy néptribúnnak, *Mirabeau*-nak éles kritikájából, melyet József tanügyi reformjain gyakorol. Ez a bírálat egyben jellemző dokumentuma annak, mennyire az általános érdeklődés középpontjában áll a XVIII. század végén Európaszerte a nevelés kérdése. *Mirabeau* hevesen támadja a monarchia iskoláiban folyó tanítás mechanikus jellegét: a központi kormányzat nemcsak a tanítás tárgyait határozza meg, hanem a leckék számát és felosztását is, úgyhogy Bécsben az ember minden percben tudhatja, vajjon a tanulók az olvasókönyvnek melyik lapját olvassák az egész monarchiában. Ez a kulturális deszpotizmusnak igazán a csúcspontja!

A neveléstanítást, ezt a valóban eleven tevékenységet, a hivatalos pedantériának, a tanfelügyelők bürokratikus gyámságának békóiba verik, a nevelést legálisan megrögzítik. A gimnáziumokban továbbra is a papság uralkodik. A jezsuiták helyébe a piaristák léptek, nem jobbak, ha ugyan nem rosszabbak, mint elődeik. Ezek is csak a latin és a görög auktorok értelmetlen kommentárjaival tömik a tanulók elméjét s túlterhelik őket grammatikai és retorikai finomkodásokkal. Rossz lábon áll az egyetemek ügye is. A tanárok kezét-lábát megköti a kicsinyes ellenőrzés és szolgai függésbe kényszeríti. A professzorok most császári parancsra tankönyveket írnak: „Ezek kétségkívül kiváló munkák lesznek” – gúnyolódik *Mirabeau*. (De la Monarchie Prussienne. VII. 188-223.)

5. AZ 1790/91. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNYTERVEZETE

József császárnak az egész monarchiát teljes egységbe kovácsoló merész terve összeomlik. Vele bukik az iskolákat germanizáló rendelkezése is. A nemzeti visszahatás az 1790/91. évi országgyűlésen radikálisan jelentkezik. A közoktatás terén a jelszó: *educatio nationalis* (nemzeti nevelés).

Az országgyűlés kimondja, hogy a nemzet autonóm módon maga szervezi újjá magyar nemzeti szellemben a közművelődés ügyét. Ezért az országgyűlés bizottságot küld ki a „nemzeti nevelés” elveinek megállapítására.

Meglepő s az európai kultúra történetében is számbaveendő tény, hogy nincsen akkortájt Európában egyetlen más nemzet, kivéve a forradalom lázában égő franciát, amely a maga művelődésének s közoktatásának ügyét képviselői útján országgyűlésen vagy parlamentben behatóan tárgyalta volna, csupán a magyar. A közoktatásügyet nálunk nemzeti ügynek nézik, az egész nép, a magyar nemzeti állam közös ügyének, melynek intézése a nemzet egyetemének joga.

Az 1790/91. évi országgyűlés közoktatási bizottsága *Ürményi* elnöklése alatt két esztendeig tanácskozik s egy terjedelmes törvényjavaslatot készít a nemzeti nevelés alapelveiről. Vezérgondolata a közművelődés egységes szervezése: az ország bármely nemzetiségű és felekezetű lakosai ugyanazon szellemi és testi nevelésben s ugyanazon oktatásban részesüljenek. Ez az egységnek elve, amely az 1777-iki Rationak is a felvilágosult abszolutizmus korában szülőanyja. Csakhogy most az egység gondolata nemzeti színezetet nyer, sőt egyenest a nemzeti nevelés alapelvevé lép elő.

A törvényjavaslatot egészen a XVIII. század felvilágosodási szelleme

s pedagógiai entuziazmusa hatja át. Első szakasza az állami hatalomnak az összes iskolákat uniformizáló jogát hangoztatja. A második szakasz a demokratikus kultúrpolitika szava: a polgárok valamennyi osztályának, a társadalom minden rétegének rendelkezésére álljanak éppen az ő művelődési szükségleteiknek megfelelő iskolák. Így legyenek népiskolák mindenütt, ahol valamely vallás istentiszteletet tart, sőt a népesebb leányegyházak helyein, a tanyákon is. A törvényjavaslat a közoktatás ingyenességének elvét is törvényerőre óhajtja emelni. Az elemi iskolákat a községek tartásuk fenn; ha pedig erre erejük nincsen, a földesurak kötelessége a segélyezés. A csak népiskolát végző földműves- és iparosrendelkésbe már korán bele kell oltani az alkotmányhoz való ragaszkodás érzését. Itt van az állampolgári nevelés gondolatának csírája a nép-oktatás terén.

A nemzet lelkének e korbéli művelődési akaratát híven tükrözi vissza a törvénytervezet. Azonban csakhamar igen szomorú milieube kerül: a nagy francia háborúk viharába, amikor a hadügy háttérbe szorította a művelődés ügyét. A törvényjavaslat azonban így is a magyar közoktatásügy történetének egyik legértékesebb emléke marad: tanúsága annak, hogy Magyarország az akkori szellemi áramlatoknak, a nyugat-európai művelődéspolitikai törekvéseknek már igen kimélyült medre. A felvilágosodás valamennyi alapvető kultúrpolitikai elve érvényre jut benne: a törvényjavaslat szakaszait forgatva, ugyanazokra a gondolatokra bukkanunk, mintha csak *Diderot*-nak a *Katalin* cárnő számára másfél évtizeddel azelőtt készített közoktatási tervezetét, vagy *Talleyrand*-nak s *Condorcet*-nek ugyanazon időtájt a francia nemzetgyűlés elé terjesztett tanügyi javaslatát olvasnók.

6. AZ 1806. ÉVI RATIO EDUCATIONIS

A francia forradalmi eszméktől való félelme s a napóleoni háborúk miatt az uralkodó, *I. Ferenc*, nem engedi, hogy a magyar országgyűlés a törvénytervezetet tárgyalja. Ehelyett 1806-ban kibocsátja a második Ratiót, mint a magyar közoktatás új szabálykönyvét, mely aztán 1849-ig érvényben marad. (*Ratio Educationis Publicae totiusque Rei literariae per Regnum Hungáriáé et Provincias eidem adnexas. Budae, 1806. 315 p.*)

A második Ratio a népiskolák terén alig jelent haladást az elsővel szemben. A középiskolák szervezetét annyiban változtatja, hogy a grammatikai osztályok számát háromról négyre emeli, amihez a két humanitás-osztály járul. Az első Ratio tanítástárgyainak számát csökkenti, a realisztikus-technikai irányt háttérbe szorítja. A latin retorikai művelődési eszményt így még hatékonyabban szolgálja. A görög nyelvet

a filozófiai tanfolyamra szorítja vissza, mint rendkívüli tárgyat. Az 1806. évi Ratio az 1777-ikivel szemben jóval szabatosabb és tömörebb, a tantervi részeket és módszeres utasításokat egymástól különválasztja. Szelleme egységesebb, kevésbé enciklopédizmusra hajló, a pusztá hasznossági célzat mellett itt-ott felcsillan benne a művelődés ideális tartalma és jelentősége iránt való érzék is. Viszont a reális tárgyakkal oly csekély szerepet juttat, hogy a művelődési anyagot egyoldalúvá laposítja.

A protestánsok, bár az állami Ratiót nem fogadják el, mégis többé-kevésbé hatása alatt állanak. Az evangélikusok 1805-ben kísérletet tesznek oktatásügyük egységes rendezésére, amikor kibocsátják a Systema Scholarum-ot.

7. A NEMZETI REFORMKORSZAK KÖZOKTATÁSÜGYI MOZGALMAI

Napoleon bukása után a Szentszövetség árnyékában az abszolutizmus Magyarországon is diadalt arat. De nem a *József* császár-féle felvilágosult abszolutizmus, mely annyira szívén viseli a népnevelés ügyét, hanem a patriarchális abszolutizmus, mely a nyugati eszmeáramlatok elől légmentesen elzárni iparkodik az országot.

Az 1825-27. évi országgyűlés *Széchenyi* fölléptével fordulópont: a magyar renaissance nagy eréllyel megindul. Ennek vezérgondolata: gyors ütemben pótolni kell elsősorban mindazt, amiben a kultúra terén a nemzet visszamaradt. Az új nemzeti művelődési eszmény kialakításában a magyar társadalom színe-java résztvesz. A nevelés kérdése, mint a nemzeti jövő problémája, talán sohasem érdekelte a közélet kimagasló alakjait oly mélyen és egyetemesen, mint éppen a reformkorszakban. Politika és pedagógia a legszorosabban egybeforr: a jó nevelés a legjobb nemzeti politika. Ezt a gondolatot *Széchenyi* hirdeti a legerősebb hangsúllyal, mert a nemzet fennmaradását szellemi újjászületésétől várja, ennek feltétele pedig a nemzet jól irányított nevelése. A kultúrpolitikai érdeklődés tárgya a húszas évektől kezdve elsősorban a népnevelés és csak másodsorban a közép- és felsőfokú oktatás. S ez a magyar nemzeti romantika szelleméből jól érthető, mert ez is az általános európai romantikus áramlatnak hulláma. A romantikának pedig egyik fővonása a demokratizmus: nem a felső társadalmi osztály az igazán értékes, hanem az alsó, az ártatlan, romlatlan, természetes nép, melyet *Rousseau* elmélete értelmében a kultúra még nem rontott meg. Ezért a romantikus irodalomnak, pl. *Eötvös*, a későbbi közoktatási miniszter regényeinek kedves tárgya az elnyomott nép fia, mint eddig nem is sejtett ősergiák forrása. De a népből is még inkább kiemelkedik a gyermek, a szeretetreméltó, ártatlan gyermek, aki a kegyetlen, mesterkéltséggel, zord társadalomba

MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY I.

*Az Országos Levéltár Budapesten
(Petz, Samu műve)*

*A Mezőgazdasági Múzeum Budapesten
(Alpár Ignác műve)*

MAGYAR KÖZOKTATÁSÜGY II.

*A jáászó-premontreiek gödöllői Szt. Norbert nevelőintézete és reálgimnáziuma
(Kertész K. Róbert és Sváb Gyula műve)*

A szegedi Ferenc József Tudományegyetem

jut, mely eldurvítja, tehetségeinek szabad kibontakozását gátolja. A magyar reformkorszak művelődéspolitikai törekvéseinek hangsúlya tehát a koráramlatnak megfelelően – *Pestalozzi* iratainak hatása alatt is – a népoktatásra esik, mely különben is a legelhanyagoltabb. Az 1825-iki országgyűlésnek a népoktatás silány állapota egyik főszereplője, melyet külön terjeszt a király elé. Sürgeti a népiskolák számának szaporítását, a faluktól messzeeső tanyák népének művelésére vándortanítók és papok alkalmazását, az általános iskolakötelezettség törvényben való kimondását, a falusi gyermekeknek büntetés terhe alatt való beiskolázását, falusi népkönyvtárak alapítását a felnőttek művelésének céljára. Az 1825/27. évi országgyűlés, mint a magyar nemzeti renaissance megindítója, nem hanyagolja el a közép- és felsőoktatás kérdését sem: kívánja, hogy a középiskolák latin oktatási nyelve helyébe most már a magyar lépjen: követeli nyugati mintára a polgári iskolák s reáliskolák felállítását s egy Polytechnikum alapítását; a középfokú leánynevelés megszervezését; a pesti egyetemen a rendszeres tanárképzésről való gondoskodást. Tiltakozik az országgyűlés a bécsi tanulmányi bizottságnak a magyar közoktatásügybe való jogtalan beavatkozása s a pesti egyetemnek a bécsitől való függősége ellen. Követeli, hogy a magyar ifjak a külföldi egyetemeken szabadon tanulhassanak, az idevágó tilalmak megszűnjenek. Az országgyűlés kétségbevonja a királynak azt a jogát, hogy egyoldalúan, az országgyűlés megkérdezése nélkül, intézkedhetik a közoktatás kérdésében. A közoktatás újjászervezési terveinek kidolgozására az országgyűlés 1826-ban bizottságot küld ki, melynek munkálata *Opinio* címen jelenik meg (1830). Ezt valamennyi városi és megyei törvényhatóságnak megküldik, hogy tegyék meg észrevételeiket a közoktatásügy rendezésének új tervzetére s ilyen irányban utasítást adhassanak követeiknek, ha a tervezet országgyűlési tárgyalására kerül a sor. Főlemelő látvány: az évszázados mély álmából alig felocsúdott nemzet törvényhatóságai a harmincas évek elején országszerte tüzetesen megvitatják a magyar közművelődés állapotát, mindenki azon töri a fejét, milyen eszközökkel lehetne az elmaradt magyar kultúrát minél gyorsabban fölemelni?

8. REALISZTIKUS IRÁNYÚ REFORMTÖREKVÉSEK

Az 1777-iki Ratióban megvolt a törekvés arra, hogy az ország sajátos gazdasági igényeihez alkalmazza a tanulmányi rendet. Idevágó intézkedései azonban jórészt papiroson maradtak. A technikai szakoktatást sokáig csak egy intézmény szolgálja: az 1763-ban alapított selmeci bányászati akadémia, mely csakhamar európai hírre tesz szert s más országoknak is mintául szolgál. Még a franciák is école polytechnique-jük megszervezésében a selmeci akadémiát tartják szem előtt (1794). Az alsó

és középfokú mezőgazdasági és ipari szakiskolának a földművelő Magyarországon való jelentőségét először *Theschedik Sámuel* látja át, amikor 1780-ban Szarvason ilyen irányú iskolát alapít (1791). A „magyar Basesdow” azonban kellő anyagi támogatás híján néhány év múlva kénytelen becsukni iskoláját. A XVIII. század végétől kezdve azonban mind többen érzik az országban, hogy a pusztá latin iskola nem monopolizálhat egyoldalúan minden művelődési lehetőséget s hogy gazdasági-gyakorlati irányú iskolákra égetően szüksége van a nemzetnek, ha egészségesen akar fejlődni. Ennek a célnak egyelőre csak két szerény intézmény áll a XVIII. század végén szolgálatában: a *Mária Teréziától* elrendelt rajziskolák (scholae graphidis) és a *II. József-től* az egyetemen 1782-ben alapított mérnökképző intézet (Institutum Geometricum). Ugyancsak a XVIIÍ. század végén születnek meg Magyarországon német mintára az első polgári iskolák a filantrópizmus szellemében.

A XIX. század harmincas éveiben a vezető magyar politikai körökben jelszóvá válik: az iskola az életre neveljen! *Széchenyi* reáliskolák és Polytechnikum felállítását követeli, hogy a különben jogi pályára tóduló magyar ifjúságot gyakorlati életpályákra terelje, *Kossuth* is a reál- és ipariskoláktól várja a művelt magyar polgári osztály megszületését. Az országgyűlés ilyen irányú követelményeit a bécsi udvar elutasítja. Az első szakiskolák mind magánintézetek, így a gróf *Festetic György-től* még 1797-ben Keszthelyen alapított mezőgazdasági intézet, a Georgikon és az *Albert Kázmér* szász-tescheni herceg kezdeményezésére 1818-ban szervezett magasszínvonalú magyaróvári gazdasági tanintézet. A rendszeres ipari oktatást, minthogy Magyarországon nincsen ez időben még fejlettebb gyáripár, csak a negyvenes években *Kossuth* sürgetésére létrejött mesterinas-iskolák és iparoktatási tanfolyamok képviselik. Az első magyar kereskedelmi szakiskola is magánintézmény (*Bibanco Gyula Emánuel* alapítja 1830-ban). A kormány megbízásából az első szakiskolai hivatalos tervezetet báró *Mednyánszky Alajos* készíti el (1842). A tőle elgondolt „ipariskoládnak (schola industrialis) szervezete és tanterve három ágazatra különül: kereskedelmire, mezőgazdaságira és iparira. A többször átrostált tervezet alapján nyílik meg 1846-ban a *József*-ipartanoda, melyből később a m. kir. József-műegyetem fejlődik ki.

9. DEMOKRATIKUS KULTÚRPOLITIKA 1848-BAN

1848 tavaszán megalakul az első magyar királyi felelős minisztérium. Az első vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró *Eötvös József*, aki a vele szoros barátságban álló *Guizot* nyomdokaiban halad, először a népoktatásügyet óhajtja rendezni. Törvényjavaslatot nyújt be, mely

kimondja az általános iskolakötelezettséget, a népoktatás ingyenességét és elsősorban községi jellegét; a községek mellett a hitfelekezetek is tarthatnak fenn népiskolákat. A törvényjavaslatot az országgyűlés alsóháza elfogadja, de a felsőház a megindult szabadságharc zavaraira való tekintettel leveszi napirendről. Előbb azonban már az 1848:XX. t.-c. 3. §-a kimondja, hogy minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségleteit az állam fedezi. A középiskolák és az egyetem reformja a háború zivatarra közepett csak tervezet maradt. Az 1848:XIX. t.-c. törvénybe iktatja az egyetemre nézve a tanítás és tanulás szabadságának elvét s az egyetemet közvetlenül a közoktatási miniszter hatósága alá rendeli. Már országszerte a szabadságharcra köszörülük a fegyvereket, amikor 1848 júliusában a magyar tanítóvilág egyetemes kongresszust tart, hogy megállapítsa az egységes közoktatási törvény alapelveit. Határozatait a szélső demokratizmus és liberalizmus szelleme hatja át. Az egész iskolaügyet államosítani óhajtja, a tanügyi közigazgatást teljesen önkormányzati alpra akarja helyezni, a vallásoktatást pedig magánügynek minősíti.

10. AZ OSZTRÁK ABSZOLUTIZMUS KORSZAKA (1849/1860)

A szabadságharcnak orosz segítséggel való tragikus leverése után Bécs kíméletlen abszolútizmusa nehezedik a nemzetre (1849-1860). A magyar közoktatásügyet feltétlen parancssal, az erőszakos germanizálás minden eszközével, a nemzet művelődési hagyományait sárbatiporva, a bécsi közoktatásügyi miniszter, gróf *Thun Leó* irányítja. Az abszolútizmus a népoktatásüggyel átlag nem sokat törődik; gróf *Thun* figyelmét elsősorban a közép- és főiskolákra irányozza. Egyik rendelete (1855) a népiskolák állítását és fenntartását a községekre bizza. A tankötelezettséget a 12. évig terjeszti ki; mivel azonban a népiskola osztályainak számát négyben állapítja meg, a gyermekek 10 éves korukban már elvégezhetik a népiskolát. Az egy tanítóra bízható gyermekek számát százban állapítja meg. Gróf *Thun* a népiskolában is elrendeli a német nyelv tanítását; túlbuzgó iskolai tanácsosai azt hirdetik, hogy még az alföldi csikós is németül fogja tanulni ábécéjét. Új tankönyveket kényszerít rá az iskolákra, melyek célja az „összbirodalom” iránt való szeretetre s a császár iránt való feltétlen tiszteletre való nevelés. A protestáns egyházakat még egy 1850 elején kiadott rendelet iskolai s egyéb önkormányzatuktól, melyeket számos régi törvény biztosított, megfosztotta.

A magyar középiskolák új rendjét az egész osztrák birodalom számára 1849-ben kiadott szabályzat (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts. Wien, 257 1.) állapította meg. Bár a kiváló osztrák iskolaszervezőnek, *Exner*-nek s a nagy porosz filológusnak, *Bonitz*-nak ezt a

munkáját gróf *Thun* a nemzetre rákényszerítette s az erőszakos germanizálás célzata miatt ez a tanügyi kódex a nemzet szemében gyűlöletes alkotás maradt, a történet mai távlatában el kell ismernünk, hogy az 1777-iki Ratió óta ez volt a magyar középfokú közoktatásnak legértékesebb szabálykönyve. Szervezeti és pedagógiai részei jótékony és marandó hatásúak voltak a magyar középiskolák fejlődésére.

Az Entwurf az addigi hatosztályos gimnáziumi s kétéves filozófiai (akadémiai) tanfolyamot nyolcosztályos gimnáziummá olvasztotta egybe. Ezt viszont két tagozatra bontotta: négyosztályos algimnáziumra, amely a Ratio grammatikai iskolájának felelt meg, és négyosztályos felgimnáziumra, amely viszont a régi humanitás és filozófiai tanfolyam két-két osztályát kapcsolta egybe. A tantervet az Entwurf úgy állapította meg, hogy az algimnázium viszonylag befejezett, kisebb igényű általános műveltséget nyújt azok számára, akik nem folytatják tovább tanulmányait; másrészt megadta az alapot azoknak, akik a felgimnáziumot óhajtották végezni s innen az egyetemre lépni. A tanterv, bár a neohumanizmus szelleme hatja át (a görög nyelv tanítását a III. osztályban kezdi), ezt szerencsésen egyensúlyba hozta a műveltség reális elemeivel. Az elavult Ratió val szemben mind a műveltségi anyag kiszemelése, mind a módszeres utasítások szempontjából rendkívüli haladást jelent.

Az Entwurf másik nagy jelentősége, hogy először szervezi meg a reális irányú középoktatást, mikor felállítja a reáliskolákat, hogy az ország gyakorlati-technikai művelődési szükségleteit kielégítse.

11. AZ 1868. ÉVI NÉPISKOLAI TÖRVÉNY

Ferenc József császárnak 1860 októberében kiadott diplomája nyomán a magyar közoktatási kormányzat Bécsből Budára kerül. Az abszolutizmus nyomásától megszabadulva, különféle kísérletezések indulnak meg a magyar tanügy újjászervezésére. Ez azonban valóban csak akkor következik be, amikor az uralkodó 1867-ben kibékül a nemzettel s magyar királlyá koronáztatva magát, felelős minisztériumot nevez ki. A közoktatási miniszter, báró *Eötvös József*, úgy, mint 1848-ban, most is a népoktatás ügyének törvényes rendezését ismeri első feladatának. Az 1868:XXXVIII. t.-c, mely a népoktatás egész rendszerét szabályozza, az újabb magyar közművelődés alapvető s jelentőségében messze kiható törvénye. Büntető szankcióval mondja ki az általános iskolakötelezettséget a 6. évtől a 12., illetőleg a 15. életév betöltéséig. Az elemi népiskola két tanfolyamú: hat évig tartó mindennapi és három évig terjedő ismétlődő tanfolyamból áll. A törvény emellett felső népiskolát is létesít a népesebb községekben, hogy az eleminél nagyobb képzettséget vigyen a nép közé,, főképp gyakorlati, mezőgazdasági és ipari irányban.

A törvény jelentősége főleg abban áll, hogy az általánosan kötelező népoktatás ügyét minden irányban (a tanítás kötelezettsége, a népiskolák felállítási joga, a népiskolák fajai és tanítási anyaga, a tanítóképzés, a tanítói képesítés) 148 §-ban szervesen szabályozza. Ennek értéke különösen akkor szembeszökő, ha meggondoljuk, hogy Anglia csak két évvel később, 1870-ben alkotta meg első népnevelési törvényét (Elementary Education Act), mely azonban az általános tankötelezettség elvét még nem jelentette ki, továbbá, hogy Franciaországnak volt ugyan 1883 óta népnevelési törvénye, a *Chuzot-féle*, azonban ez annyira hézagos volt s annyira nem lépett életbe, hogy a nyolcvanas évek elején *Jules Ferry*-nek kellett új, a francia népoktatás egységes fejlődését szervesen biztosító népoktatási törvényről gondoskodnia; a tankötelezettséget csak 1882-ben iktatta a francia törvényhozás a maga kódexébe. Ez Piemontban már 1859-ben megtörtént (*Legge Curati* 1859), azonban egész Olaszországra nézve csak az Unita Italia megszületése után, 1871-ben vált az elemi iskolázás egyetemesen kötelezővé.

A magyar országgyűlés a népoktatásügyet a lehető legliberálisabb alapon, az egyéni és testületi jogok legkíméletesebb tiszteletével rendezte még ott is, ahol az állam érdekei a jogok összecsúszásával nagyobb szigorúságot ajánlottak volna. Az 1868. évi XXXVIII. t.-c. az iskolaállítás jogát úgyszólván korlátlanul adta meg a községeknek és a vallásfelekezeteknek, ezeken keresztül az ittlakó nemzetiségeknek, melyeknek rokonai az ország határain túl nemzeti alapon szervezett államokban éltek s magyarországi testvéreikre állandó vonzást gyakoroltak. Az említett törvényadta jogokat még csak fokozta a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. t.-c., mely szerint (14. §) „az egyházközségek iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg” s ahol az állam állít fel iskolákat, ott is gondoskodni keil az anyanyelvi oktatásról. Ezekkel a törvényekkel, melyek a nemzeti kisebbségeknek a népiskolák terén úgyszólván korlátlan önrendelkezési jogot adtak, maga a magyar törvényhozás állította a legnagyobb akadályokat az egységes magyar nemzeti népnevelés útjába. A közoktatási kormány ismerte a nehézségeket, küzdött is ellenük évtizedeken keresztül, de az iskolafenntartási jogot a magyar nemzet ellen kiaknázó nemzetiségekkel szemben az erőszak fegyvereit sohasem használta, még ott sem, ahol erre a törvény felhatalmazta volna. A nemzetiségi községek és a felekezetek iskolaállítási törvényes jogát minden magyar kormány tiszteletben tartotta. Amikor az állam a felekezeti népiskolákat segíyezni kezdte, az államsegély elnyerésére a nemzetiségi kisebbségek nyelvén tanító iskolák éppúgy jogosultak voltak, mint a magyar nyelvűek.

Ennek ellenére a nemzetiségek egyes vezetői állandóan vádaskodtak a magyar közoktatási kormányzat ellen, hogy az iskolák útján erőszak-

kai iparkodik a nemzetiségeket megmagyarosítani. Azonban a magyarság ellenségei soha egyetlen esetet sem tudtak felmutatni arra nézve, hogy a magyar kormányok a hitfelekezetek (ezeken keresztül a nemzetiségek) népiskolaállító jogába beleavatkoztak volna s az iskolafenntartó helyett maguk szabták volna meg valamely népiskola nyelvét. A fenntartónak teljes joga volt arra, hogy az intézet tanításnyelvül akár egészben, akár részben az illető nemzetiség anyanyelvét állapítsa meg. Ugyanez a törvény a nem-állami, tehát községi és hitfelekezeti népiskolák tanítóinak fizetését az állam költségére ugyanannyira egészíti ki, amekkora az állami iskolák tanítóinak fizetése. Erre az állami segélyezésre azonban valamely nem-magyar tannyelvű népiskola csak abban az esetben tarthat igényt, ha a magyar nyelv tanítására, a tantervre és tankönyvekre, valamint a tanító képesítésére nézve a törvényben megállapított kötelezettségnek eleget tesz. E törvény értelmében a nem-magyar tannyelvű iskolák mindegyikében – akár részesülnek államsegélyben, akár nem – a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a minisztertől a hitfelekezeti iskolafenntartó meghallgatásával megállapított tanterv szerint és kijelölt óraszámban oly céllal tanítandó, hogy a nem-magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam végeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.

A magyar népiskolai politika ellen a múltban emelt vádak a történeti igazság világánál csak egyre zsugorodnak össze. Az állam maga – az 1868. évi XXXVIII. t.-c. eredeti szándékától eltérően – mind több népiskolát kezdett a múlt század kilencvenes éveitől kezdve felállítani s ezek oly községekben is magyar tannyelvűek voltak, melyek lakossága túlnyomóan nem-magyar ajkú volt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar kormánynak ez az intézkedése az állami iskolák tanítási nyelvére vonatkozóan aránylag kevés számú helyen váltott ki ellenhatást. A nem-magyar ajkú lakosság túlnyomó nagy része gyakorlati szempontból súlyt vetett arra, hogy gyermekei az iskolában a magyar nyelvet megtanulják, mert a magyar nyelv, mint államnyelv s mint a gazdasági élet (ipar, kereskedelem) terén szinte nélkülözhetetlen nyelv, szükséges vagy legalább is hasznos volt mindenkire nézve, aki nem akart falujában az eke szarvánál megmaradni. Az állami magyar tannyelvű iskolákat a legtöbb helyütt nem a magyar kormány oktrojálta, hanem maga a lakosság sürgette. Egy sereg bizonyíték mutatható fel arra, hogy a nem-magyar ajkú vidékek lakossága maga magyaryelvű állami népiskolát követelt. Ez különösen áll a német, rutén és tót lakosságra. Azt is figyelembe kell venni, hogy sokhelyt, ahol magyar tannyelvű népiskolát szervezett az állam, továbbra is megmaradt a felekezeti iskola, mely a nemzetiségi lakosság anyanyelvén tanított. Arra az erőszakos módszerre, melyet ma a román, szerb és cseh állam alkalmaz, t. i. hogy maga állapítja meg,

vajjon a gyermek melyik iskolába járhat, a magyarországi népiskolai politika múltjában egyetlen egy eset sem található: mindenkor minden szülő abba a tanyelvű iskolába adhatta be gyermekét, amelybe akarta. E tekintetben sem a faj, sem a felekezet, sem a családnév nem volt soha irányadó. A családnevek „vegyelemzése” abból a célból, hogy a gyermek az iskolában anyanyelvétől megfosztassék (ami az 1919-ben elszakított területeken az új államoknak a legtermészetesebb emberi szabadság ellen való merénylete), Magyarországon sohasem alkalmaztatott. Kétségbe nem vonható és megcáfолhatatlan tény azonban, hogy az iskolafenntartóknak tanyelvmeállapítási joga mindvégig sértetlen maradt s ezzel a joggal mindegyik, ha a nemzetiségi nyelvhez való tanításhoz ragaszkodott, mindenféle joghátrány nélkül élt is.

Hogy a nem-magyar ajkú lakosság is sok helyütt nemcsak túrte, hanem kívánta a magyar tanítást, azt az 1918 utáni magatartásuk is meggyőzően bizonyítja. A csehektől megszállott területen gyakori eset volt, hogy a tót lakosság is továbbra ragaszkodott a magyaryelvű tanításhoz. Sokszor találkozunk cseh íróknál azzal a panasszal, hogy a tótok még mindig magyar érzelműek, „felszabadulásuk” után is szeretik magukat magyaroknak vallani, gyermekeiket magyar iskolába küldeni, magyarul beszélni, magyar újságokat, könyveket olvasni stb. A szatmármegyei, temesvári, bácskai stb. németek a magyar uralom megszűnte után is jó-idéig kitartóan ragaszkodtak, az új hatóságok erőszakoskodása és üldözése ellenére is, gyermekeik magyar iskoláztatásához. A somogymegyei horvátok a három évig tartó szerb megszállás alatt faj testvéreik minden parancsa és fenyegetése ellenére mindvégig kitartottak a magyar tanításnyelv mellett.

Az államalkotó magyarsághoz önként hajló, a többszáz évi bevándorlás után már magától asszimilálódó néprétegekkel szemben voltak Magyarországon olyan nemzeti kisebbségek is, amelyek a magyarságtól többé-kevésbé elzárkóztak és ragaszkodtak az anyanyelvükön való tanításhoz. A magyar állam ezeknél is mindig megengedte a tisztán anyanyelven folyó tanítást. Az erdélyi szászok pl., ez az alig 200.000 főnyi, de fajához erősen ragaszkodó, szeparatista hajlamú kis néptöredék, németnyelvű iskoláit a magyar uralom alatt háborítatlanul a legmagasabbra fejleszthette. Volt 234 német népiskolája, 7 polgári iskolája, 7 gimnáziuma, 2 reáliskolája, 2 tanítóképzője s több szakiskolája. Mindezekben az iskolákban németül tanítottak, a magyar államnyelv tanítása a minimumra szorítkozott s egyébként is majdnem eredménytelen volt. Ennek ellenére ezek az iskolák a magyar uralom alatt jelentékeny államsegélyben részesültek.

A görögkeleti szerbek, egyházi autonómiájuk védelme alatt, szintén nagyszámú (258) elemi iskolát, 8 polgári iskolát, 2 tanítóképzőt és

1 gimnáziumot tartottak fenn. Iskolafenntartási jogukkal oly bőségesen éltek, hogy még oly vidékeken és községekben is, ahol elenyésző kisebbségben éltek, 10-15 gyermek számára is tartottak fenn tisztán szerb tanítási nyelvű iskolákat. A románok a gör. kath. és gör. kel. vallás égisze alatt a román tannyelvű iskolák nagy számát (pl. 1915/16-ban 1816 népiskolát, 5 középiskolát) tarthatták fenn, amelyek jelentékeny része államsegélyt is kapott.

Hogy a németeknek ugyanekkor csak 422 s a tótoknak 310 tisztán anyanyelvű iskolájuk volt, annak a nemzeti öntudat kisebb foka mellett az az oka, hogy ezek a nemzetek, főképp gyakorlati-hasznossági okokból, sokkal nagyobb hajlamot mutattak az önkéntes asszimilálódásra. Azt, hogy a magyar kormány az asszimilálódásra való hajlamot nem nézte rossz szemmel, sőt szívesen támogatta is, legkevésbé azok a nemzetek vehetik rossz néven, amelyek most nem állanak meg a douce violence-nál, hanem törvények útján, egészen nyílt erőszakkal – a trianoni béke biztosította kisebbségi jogokat sárba tiporva – zárták be hirtelen százsámra az uralmuk alá jutott három és félmilliónyi magyarság iskoláit s tiltották el a magyar gyermekek tízezreit a legkülönbébb ürügyek alatt a még nagynehezen megmaradt kisszámú magyar iskolák látogatásától.

Magyarország, melynek területét a trianoni békekényszer majdnem egynegyedére szabdalta le s mintegy három és félmilliónyi magyarságot szavazás nélkül „a népek önrendelkezési elvé”-nek nevében idegen uralom alá kergetett, ma még jobban tiszteli a népoktatás terén a nemzeti kisebbségek jogait, mint valaha. A régi, példátlanul liberális iskolafenntartási és tannyelvmeghatározási jogot még jobban kiterjesztette,

12. A POLGÁRI ISKOLA

Az 1868. évi népoktatási törvény, mely a népiskolák, a felsőbb népiskolák s a tanítóképzők szervezését, tanulmányi rendjét s iskolai közgazgatását megállapítja, egy új iskolafajt is iktatott a magyar iskolák rendszerébe: a polgári iskolát. Ezt az iskolatípust a törvény szintén a népoktatás betetőzésére szánta, de ettől függetlenül önálló tanulmányi irányzattal oly tanulók számára, akik a népiskolai műveltségénél magasabbat óhajtanak szerezni, de nem tudományos (középiskolai) készülséget kívánó pályákra menni. A polgári iskola tanítási anyaga a közepes gyakorlati irányú műveltség elemeit öleli fel.

13. AZ 1883. ÉVI KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY

Egy évtizedig tartó hosszas tárgyalás után jött létre 1883-ban a középiskolák életét minden irányban szabályozó alapvető törvény (XXX. t.-c.). Eszerint a középiskolának, vagyis a gimnáziumnak és a reáliskolának az a feladata, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse. Ezt a feladatot a gimnázium minden irányú humanisztikus, főképp az ó-klasszikai tanulmányok segítségével, a reáliskola pedig főképp a modern nyelvek, a mennyiségtan és természettudományok tanítása által oldja meg. Mindkét iskola-típus nyolc évfolyamból áll, melyet az érettségi vizsgálat fejez be. A tanulók a népiskola negyedik osztályának sikeres elvégzése után léphetnek a középiskolába.

Az iskolaállítási jogot a középiskolákra nézve is, úgy mint a népiskolákra vonatkozóan, a törvény rendkívül liberálisan állapította meg. Középiskolákat állíthat ugyanis minden jogi személy: az állam, bármely nemzetiségű egyes honpolgár, bármely község, egyház vagy egyházközség az állami törvények megtartásának kötelezettsége és az állam törvény-szabta felügyelete mellett. Az 1868. évi XLIV. és az 1883. évi XXX. törvénycikk teljes szabadságot enged a hitfelekezeteknek arra nézve, hogy a tőlük fenntartott középiskolákban a tanítás nyelvét maguk határozzák meg. Ezzel a joggal éltek is az egyes hitfelekezetek, melyek egyszersmind valamely nemzetiséget képviseltek. Az ország összeomlásakor, az 1917/18. tanévben volt 5 román-, 1 román-magyar-, 1 olasz-, 1 olasz-magyar-, 9 német- és 1 szerbnyelvű középiskola. Régebben több nem-magyar nyelvű középiskola volt, azonban a fejlődés természetes irányának kell minősítenünk azt, hogy az egyes nemzetiségek önként alkalmazkodtak az ezer éven keresztül államfenntartó s őket, mint bevándoroltakat befogadó magyarság nyelvéhez.

Mínt hogy a társadalom mind szélesebb rétege tolult az értelmiségi pályákra, melyek törvény-szabta előfeltétele a középiskola elvégzése, a magyar középiskolák száma gyors ütemben szaporodott. 1870-ben 146 gimnázium, 24 reáliskola volt az országban; 1900-ban már 165 gimnázium és 32 reáliskola; 1917-ben pedig 186 gimnázium és 34 reáliskola, amelyekhez még 39 leányközépiskola járult. Az iskolafenntartók közül mindjobban az állam lépett előtérbe: 1892-ben 13 állami, 128 felekezeti s 9 egyéb jellegű gimnázium volt az országban; 1917-ben már 50 állami, 124 felekezeti s 12 egyéb jellegű gimnázium. A tanulók száma is gyorsan emelkedik: 1900-ban a gimnáziumi tanulók száma 48.353, a reáliskolaiaké 9.699; ellenben 1917-ben 67.190, illetőleg 12.662. Érettségi vizsgálatot, mely a főiskolákra való belépés feltétele, 1890-ben még csak 2.173 ifjú tesz; 1917-ben már 6.009-en.

14. AZ EGYETEMEK ÉS FŐISKOLÁK FEJLŐDÉSE

Az 1867-iki kiegyezést követő korszakban a főiskolaügy is nagy fejlődésnek indul. 1872-ben a magyar törvényhozás felállítja a kolozsvári egyetemet jog- és államtudományi, orvosi, bölcsészeti, nyelv- és történettudományi és matematikai-természettudományi karral. A kolozsvári egyetemnek 1906-ban már 2410 hallgatója van. A kir. József Polytechnikum 1872-ben műegyetemmé szerveződik át, mely oly hatalmas fejlődésnek indul, hogy a nyolcvanas években épített palotája szűknek bizonyul s ezt 1909-ben új, a Duna partján épült hatalmas épülettömbbel cseréli fel. Mindinkább előtérbe lép egy harmadik egyetem gondolata is, míg végre a törvényhozás az 1912. évi XXXVI. t.-cikk alapján Pozsonyban és Debrecenben állít fel egyszerre két új egyetemet. Az egyetemekkel párhuzamosan virágzó fejlődésnek indulnak a többi főiskolák is, új épületeket és felszerelést nyernek, tanári karuk egyre kiegészül: így a bányászati és erdészeti főiskola, az állatorvosi főiskola, a mezőgazdasági akadémiák, a kereskedelmi akadémia, a képzőművészeti főiskola, a zeneakadémia és a színművészeti akadémia. Az egyetemi és főiskolai hallgatók száma, főképp a 90-es évektől kezdve, rohamosan nő: 1866-ban 4955, 1900-ban már 10.567, 1913-ban 14.575. A világháború alatt ez a szám csökken, de 1919-ben, a hadbavonult ifjak hazatérülése után, 18.449-re emelkedik. 1895 óta az egyetemek orvosi és filozófiai karain nők is tanulhatnak: 1897-ben még csak 6 nő iratkozik be, 1917-ben már 1189.

45. AZ ORSZÁG MEGCSONKÍTÁSÁNAK KÖZOKTATÁSÜGYI KÖVETKEZMÉNYEI

A magyar közoktatásügynek ezt a szépen fejlődő, virágbaboruló fáját derékba töri a világháború s a nyomában következő trianoni békediktátum. Ez a magyar nemzetet, amelynek képviselője, gróf *Tisza István* miniszterelnök – mint a hadüzenet okmányaiból kitént – egyedül ellenetzte a koronatanácson a monarchia államférfiai közül a háborút, ezeréves földjének háromnegyed részétől, lakosságának pedig kétharmadától fosztotta meg s körülbelül négymillió magyart vetett idegen, sokkal alacsonyabb kultúrájú népek igája alá. A nagy összeomlást követő békekötések egyetlen nemzetet sem csonkítottak meg oly tragikusan, mint a magyart. A magyarság rettenetes kulturális veszteségét hadd világítsa meg itt néhány rideg statisztikai adat. A régi Magyarország 2.958 kisded-óvó jellegű intézetéből Csonka-Magyarországnak 1215 maradt; 16.929 elemi népiskolából elvesztettünk 10.494-et s maradt 6435. A régi Magyarországon 532 polgári iskola volt; ebből az elszakított területekre esett 292, maradt 240. Kilenc óvónőképző-intézetből a magyarságra kényszerített

békeszerződés elcsatolt négyet, 50 férfitanítóképzőből 32-t, 42 tanítónőképzőből 19-et. A felső kereskedelmi iskolákból elvesztettünk 26-ot, megtarthattunk 28-at. Megdőbentő fiúközépiskoláink veszteségének mérlege: 187 gimnáziumunkból elvettek 99-et, meghagytak 88-at; 34 reáliskolánkból elveszett 18, megmaradt 16. A 43 leányközépiskolából 25 maradt határainkon belül. Veszteségünk merlegénél figyelembe kell vennünk azt is, hogy a középiskolai tanulók 82.6%-a magyar anyanyelvű volt. A majdnem félszázados, rendkívül gazdagon kiépített és felszerelt kolozsvári egyetemet a románok még két évvel a békeszerződés előtt lefoglalták s tanárait a színmagyar erdélyi városból kiutasították. Ugyanígy jártak el a csehek az újonnan (1912) alapított pozsonyi egyetemmel. Selmec ősi bányászati és erdészeti akadémiaja kénytelen volt a megszállók elől menekülni. Kassán és Kolozsvárt kitűnően berendezett mezőgazdasági akadémia hullott a megszállók ölébe. Hasonlóképp esett áldozatul a kassai, nagyvárad, eperjesi és a mármaroszigeti jogakadémia.

16. A MAGYAR KULTÚRPOLITIKA TRIANON UTÁN

Amint azonban a nemzet a rettenetes csapásból felocsúdott, éppen kulturális téren iparkodott elsősorban önmagát regenerálni s jobb jövője számára utat törni. A nemzet szívós művelődési akarata gazdasági elesettsége dacára egyre újabb és újabb kulturális intézményeket teremt, vagy a régebbi intézmények keretét tágítja, hiányait pótolja s beléjük új szellemet lehel. Az új kultúrpolitika egyik főterekvése, hogy a Nagy-Magyar Alföldön, a tanya vidéken szétszórt lakosság gyermekeinek iskolázását elősegítse. A mezőgazdasági népeket szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. t.-cikk rövid idő alatt lehetővé teszi, hogy a főképp tanyákon lakó magyarság fiai több ezer új tanteremben szerezzék meg a műveltség elemeit, melyektől mindmáig iskola híján apáik meg voltak fosztva. Most tárgyalja a magyar parlament azt a törvényjavaslatot, mely a tankötelezettség korát 16 éves korig terjeszti ki: minden gyermeknek 14 éves koráig a nyolcosztályos népiskolába, 16 éves koráig a két évfolyamú, mezőgazdasági vagy ipari irányú továbbképző iskolába kell járnia. A polgári iskolákról szóló új törvény (1927. évi XII. t.-cikk) minden község számára, melyben a lakosság lélekszáma 5.000-nél nagyobb, négyosztályú polgári iskolát biztosít. Az ország megszokása után 240 polgári iskolánk maradt, ma már 412 van. Az iskolán kívüli népművelés erélyes megindítása, 1.500-nál több népkönyvtár megszervezése a földművelő és iparos felnőtt munkásság műveltségi színvonalát, a magyar mezőgazdaság és ipar versenyképességét van hivatva emelni. A mai magyar művelődéspolitika legfőbb alapelve: a kultúr-

demokrácia a legbiztosabb alapja az egészséges politikai demokráciának. Minél műveltebb a társadalom piramisának széles alapzata, annál szilárdabban áll a társadalom épülete, annál fokozottabb és szakszerűbb a termelés, annál virágzóbb a jólét s annál kevésbé kell félni a tömegek forradalmi rázkódásaitól. Az intenzív és extenzív népoktatás az igazán cselekvő s nem jelszavakba vesző demokrácia. Ugyanezt a célt szolgálják a kellő számban felállított mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi alsó- és középfokú szakiskolák is.

Az új középiskolai törvény (1924. évi XI. t.-cikk) a gimnázium s a reáliskola közé beiktatja a reálgimnáziumi iskolatípust s ezzel a modern művelődési javak nagyobb mértékű megszerzését teszi lehetővé. Ennek egyik szellemi biztosítékáról gondoskodik a tanárképzésnek az 1924. évi XXVII. t.-cikktől megszabott új rendje. A magyar középfokú leánynevelés egészséges fejlődése várható a leányközépiskolákról és leánykollégiumokról szóló 1926. évi XXIV. t.-cikk életbeléptetésétől.

Az egyetemi és főiskolai oktatásügy terén különösen felemelő a nemzet áldozatkészsége. Az 1921. évi XXV. t.-cikk a székhelyéről száműzött pozsonyi egyetemet Pécssett, a románoktól kiűzött kolozsvári egyetemet pedig Szegeden állította fel s új épületekkel s felszereléssel látta el. A debreceni egyetemnek a háború alatt megindult nagyszabású építkezése befejezéshez közeledik.

Magyarország ezeréves fennállása óta mindig a legsűrűbb érintkezésben volt a nyugateurópai művelődési gócpontokkal; fiatalsága a középkor óta nagyszámban kereste fel a francia, német, olasz, svájci, holland stb. egyetemeket. E hagyomány fennmaradását hatékonyan biztosítja most az 1927. évi XIII. t.-cikk, amely nagyszámú ösztöndíjakkal s Collegium Hungaricum-ok szervezésével a tehetséges, fiatal, tudós nemzedéknek lehetővé teszi a szellemi élet nagy nyugateurópai metropolisáiban a tanulmányokba való elmélyedést s az európai tudományos életbe való közvetlen bekapcsolódást.

A magyar főiskolai oktatás- és ösztöndíjügy erős fellendítésének, mely a nemzettől a legnagyobb anyagi erőmegfeszítést követelte, legfőbb kultúrpolitikai igazolása az a gondolat, hogy az egyetemek és a főiskolák vannak hivatva arra, hogy a nemzetnek a társadalmi s gazdasági élet terén minél több európai látókörű, vezető szakembereket neveljenek. A kultúra sugarai mindig felülről áradnak lefelé: az egyetemekről a középiskolák, a középiskolákról a népiskolák felé.

Egészen friss élet kering a nagy magyar közgyűjtemények (Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Orsz. Levéltár stb.) ereiben is, mióta az 1922. évi XIX. t.-cikk az egyetemek mintájára önkormányzattal bíró Országos Magyar Gyűjteményegyetem-be foglalta

őket össze. Elvesztvén az ógyallai régi csillagvizsgáló intézetet, Budapest mellett a Svábhegyen új csillagvizsgáló nyert modern felszerelést; a biológiai kutatás céljára pedig a Balaton-tó partján, Tihanyban biológiai kutatóállomás épült.

Csonka-Magyarország közoktatásügyének kereteit néhány statisztikai adattal világítjuk meg. 1927-ben 1054 kisdédóvónk volt 1438 óvónővel s 114.421 gyermekkel; népiskoláink száma 12.228, a néptanítóké 17.147, a tanulóké 995.593. Iparos- és kereskedőtanonc-iskola 450 volt 75.957 tanulóval; polgári fiú- és leányiskola 416, ahol a tanárok száma 4200, a tanulóké 83.792. Tanító- és tanítónőképzőnk 48 volt, 593 tanerővel és 6106 tanulóval. Fiú- és leányközépiskoláink száma 156, a tanároké 2994, a tanulóké 61.017. Az országnak 49 felsőkereskedelmi iskolájában 701 tanerő tanít s 10.558 tanuló tanul. Az egyetemeken és műegyetemen 756 tanerő tanít 11.372 hallgatót; 17 különböző felekezetű hittani főiskolán 674 teológus tanul, a 3 jogakadémián 1048 jogász, az 5 mezőgazdasági főiskolán 1104 gazdász.

A teljesen lefegyverzett és gúzsbakötött magyar nemzet elsősorban a szellem hatalmában bízik: műveltségének minél erősebb fokozásában és elmélyítésében keresi hajdani szabadsága és régi ereje visszaszerzésének lehetőségét és szilárd biztosítékát.

